

NÉV ÉS IDENTITÁSVÁLTÁS – EGY MAGYAR RAB „VISSZAHONOSÍTÁSA” A PORTUGÁL INKVIZÍCIÓ ELŐTT

Changing name and identity – a Hungarian prisoner’s “repatriation” trial before the Portuguese Inquisition

The paper presents the curious life story of a minor character of “microhistory” who simply called himself Jani in front of the Inquisition in Lisbon. János [John] of Hungary, as his interrogators officially recorded his name, was born near Szombathely and fell into Turkish captivity when still a child. Following his military training he got to North Africa, where, according to a curious story which might have been only a cover story, he found one of his siblings, and then wished to return home and to his original Catholic faith. The possibility for this presented itself when he fled from the Islam-ruled Arzila to Portuguese-controlled Mazagão in Morocco, bringing his weaponry and some news with himself. By doing so, his future came to be influenced by a bigger game: it was at that time in August 1578 that the Portuguese expedition army corps, led by King Sebastian, crossed over to North Africa. The king died a little later at Al-Ksar- al-Kebir. With his death there the successful Portuguese monarchy which had conquered the oceans lost its national independence for sixty years. The story of the king’s death in the national myth-making is similar to that of the Battle of Mohács for the Hungarians. The interesting thing about this case study is that it draws a possible direction of the life of the child prisoners who were forced to convert to the Islam, a group generally without names and identities, with the help of some supplemental information recorded in the appendix of an Inquisition file.

Rákóczi István CsC, tanszékvezető egyetemi docens Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Portugál Tanszék, kutatási területe a ibér gyarmatosítástörténet és művelődéstörténet, portugál irodalom, magyar-portugál kapcsolatok története, szerzője: *Tengerek tengelye: Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században* (Budapest, 2006), *Mares Literários Luso-Húngaros* (Lisboa: Edicoes Colibri, 2003) e-mail: irakoczi@gmail.com

Keywords: microhistory, Hungarian child prisoners, Inquisition, Morocco, conversion

A Földközi-tenger medencéje a XVI. század második felében – amelyet Fernand Braudel nem csak a mediterrán ideológiai egyenlítő két oldalán elhelyezkedő két nagy globális birodalom, az oszmán és a katolikus monarchia olyan összeütközésével jellemezett, mint a Lepantói csata (1571), hanem a *petit guerre*, a kalóz- és határmenti „piszkos háborúval” is – a perifériáik révén összekötött még olyan távoli pontokat is, mint az atlanti Portugália vagy a középső-európai Magyarország. E két ország fiai ebben a vásári kaleidoszkópban, amelyet a csillogó kristályok újra s újra átrendeznek, képes és képtelen, de mindig esetleges és véletlenszerű alakzatokban tűnnek elő. A História sorsvetésével, a történelem kis mellékszereplőinek kalandos történeteivel, akiknek sokszor még a nevét sem tudjuk, nem tud sem a szeriális, sem a *makro-History* mit kezdeni. Egyszer csak előbukkannak a levéltárak új „digitális” porából, mint most nekem, amikor a lisszaboni Torre do Tombo online anyagának keresője kidobta a „Hungria” név alatt azokat a Jáno-

sokat, akikről szólni fogok. Mivel iratcsomóikat¹ a portugál inkvizíció lisszaboni hivatala ugyanabban az évben vetette papírra, mi több, ugyanarra az eljáró tisztségviselőre konszignálta, meglehet, utoljára 1578-ban, Diogo de Sousa doktor, esetleg a titoktartásra fel esküdtött tolmács, Afonso de Venezia volt az, akinek a fejében megfordult, Fortuna furcsa játéka lehet, hogy, lám „Ungria” királyság két alattvalója is egyszer csak itt terem nagy hirtelen a semmiből. Ezúttal azonban csak egyikükét követjük nyomon.

Jani útvonala

Joam – akit nemcsak a megkülönböztetés kedvéért nevezünk mi is Janinak –, nem Juan, Giovanni vagy Johann volt. Amikor emlékezetét nevesítjük, és ezzel kiemeljük abból a neve sincs csoportból, ahová tartozott, rögzítsük a nyelvtani valóságot: ezen a beceneven emlékezett ő is arra az egykor volt önmagára, akit „zsenge korában” „tizenkét vagy tizenhárom évesen” foglyul ejtett szülővárosa mellett a török. Az időpontot már nehezebben datálhatjuk. Első vallomása szerint, amelyet 1578. június 22-én tett, és a lisszaboni Szent Inkvizíció hivatalának írnoke, António Pires jegyzett le, ekkor „harminc éves volt, kicsit több vagy kicsit kevesebb”, tehát a XVI. század negyvenes éveinek a végén vagy ötvenes éveinek az elején születhetett. Az akta precíz: „a Magyar Királyságban, a német nációban, Sumbatel városában született”, ami mint információhalmaz, messze meghaladja a megszokott átlagot. Mint azt a Bennassar házaspár klasszikus monográfiája keserűen megállapítja: „gyakran igen nehéz feladat elé állít egy renegát nemzeti hovatartozását meghatározni, különösen, amikor hosszadalmas kutakodás után sem sikerül beazonosítani a születésük helyét.”²

Esetünk kétszeresen is szerencsés, mert a fenti városnév, „Sumbatel” az iratcsomóban azonos verzióban ismétlődik és rögzül, kevés kétséget hagyva afelől, hogy dunántúli városunkról, Szombathelyről van szó. Ezzel a hitehagyott, az iszlámra áttért korabeli foglyok, rabok más, úgynevezett „keleti csoportja” esetében kevésszer találkozunk. „Még ha az általánosságban el is mondható, hogy a görögök szigeteit vagy szülővárosaikat könnyű volt megtalálni, ugyanezt már nem mondhatjuk ugyanakkor el a szlávokra és a magyarokra. Az inkvizíció írnokei keréketörték az orosz, lengyel, bosnyák, szerb–horvát helységek neveit, beazonosításuk felér a találgatással.”³ Nem így esetünkben, amit tovább javít a német – egyben ezért talán városi/polgár – identitás megfogalmazása. Jani, aki keresztnevének becézett alakjával emlékezik vissza a kényszerből feladott és az inkvizíciós hivatal eljárása által is nyomatékosított új „kereszt(ény)sége” nevére, nem árulja el, hogy a törököktől milyen nevet kapott. Ha már az új jelző és a keresztény főnév az előbb egymás mellé került, érdemes megjegyezni azt, hogy a portugál inkvizítorok szemében a moriszkó „új-keresztény”-nek számított, akinek hitélete azért volt egyáltalán vizsgálá-

¹ Arquivo Nacional Torre do Tombo (a továbbiakban: ANTT, Lisboa) TSO/IL/028/1625 illetve, TSO/IL/028/1610 – régi jelzete szerint a 14-es csomó azonos sorszámú dokumentumai.

² B. Bennassar – L. Bennassar 1989. 218. o. A monográfia francia kiadásával egy évben született spanyol fordításából idézek, ami csak a cím jelzős szerkezetében tér el egymástól: míg a francia a „különleges” jelzőt helyezi a „történet” elé, addig a spanyol a „lenyűgözőt” használja a „kaland” előtt. A mai kutatónak különleges és lenyűgöző világot tárnak fel az inkvizíciós akták, szereplők azonban aligha ragadtatták magukat ilyen jelzőkre, legfeljebb „sanyarú rabságról” beszéltek életüjükkel kapcsolatban.

³ Uo. 218. o.

lható, mert (esetünkben újra) római katolikusnak vallotta magát. Esete azért sem tipikus, mert az inkvizíciós eljárásra önszántából jelentkezett.⁴ Valójában kivizsgálására a háborús időkben csak mintegy „hivatalból” került sor Lisszabonban, és ha magát a kifejezést nem járatta volna le XX. századi, hazai politikatörténetünk groteszkje (lásd nemzeti szék, háborús igazoló bizottság stb.), azt mondhatnánk, hogy a vizsgálat ellene „igazolójellegű” volt. Ha a másik hispán ország inkvizíciós testülete elé került volna, bizonyára Janit nem is „morisco”-nak nevezik, hiszen ez gyökeresen mást takart, mint portugál tükörfordítása, a „mourisco”. Spanyolországban ugyanis moriskónak az utolsóként 1492-ben Granadából kiűzött araboknak az Ibér-félszigeten maradt leszármazottait tartották – akiket a második Alpujarras háború után (1612) ugyanúgy kiűztek Kasztíliaából, mint százhusz évvel azelőtt a zsidóságot. Az úgynevezett új-keresztényeket tehát – akik csupán a kényszer hatása alatt „tértek be” – ott vagy zsidó kultúrájú, vagy éppen muszlim háttérű friss katekúmenének kell tekintenünk. Portugáliában ezzel szemben a mourisco inkább minden olyan iszlámhívó, aki Berberföldről, Marokkóból vándorolt ide. Tehát a muzulmán idegenek gyűjtőneve volt, akik ugyanolyan okokból katolizáltak, mint általában azok a keresztények a Dar-asz-Iszlám területén, akiket Észak-Afrikában „elche” néven ismertek. Ők is a rab, szolga, rabszolga vagy hadi fogoly stb. léthelyzetüket a többségi vallásra történő áttéréssel kívánták megszüntetni (*conversok*), mint amazok. Janit Portugáliában tehát mouriscónak, azon belül is egyszerűen talán csak „török”-nek tartották. Így vagy úgy, mai szóval egyfajta „idegenrendészeti eljárás” keretében kerül sor az első vallomástételére, hiszen már az úgynevezett vizsgálati szakaszban úgy kerül az Inkvizíció eljáró tanácsa elé, hogy előtte bemutatta a Mazagão-i portugál erőd katonai parancsnokának róla készített levelét, aki rögzítette azt a tényt, hogy Jani „keresztény földre szökött”. Ebből a levélből ugyanaz derül ki, mint a tanúvallomásból, jelesül, hogy egy katonai zsargonnal éljünk, Jani „dobbantott”, és Azamorból Mazagão érintésével jutott el a katolikus Lisszabonba. Az itt lefolytatott eljárás ugyanakkor már nem arra szolgált, hogy kiszűrjék, esetleg nem kém volt-e valójában, hanem arra, hogy keresztényként való reintegrációja hihető és hiteles legyen. Az ibér inkvizíció ugyanis az erkölcs- és vallásrendészeti ügyekben járt el, nem büntetőbírórság volt, és ugyan egyfajta hatóság, de amennyiben nem adta át a gyanúsítottat a „világi karnak”, leginkább spirituális jellegű penitenciát szabhatott ki a megvádolt személyre – mert Jani is az volt immár a második/ harmadik, úgynevezett „ügyési szakasz” után. De ne szaladjunk az események elé, hiszen Francisco de Figueiredo⁵ levele még számos információt tartalmaz vele kapcsolatban.

Jani, a rabszolga

A levél döbbenetes több okból is: ha nem maradt volna fenn, az aktához csatolva az inkvizíció ügyész bürokratái jóvoltából, bármennyire is paradox, sem „a Jani” kereszténynek az indokai nem volnának rekonstruálhatók, sem életpályájának a szakaszai,

⁴ Ez az ítéletében külön is kiemelt „enyhítő körülménynek” számított. ANTT, Lisboa, TSO/IL/028/1625.

⁵ Itt szeretném megköszönni Vitor Gaspar Rodrigues barátomnak, a portugál gyarmati hadtörténet kiváló ismerőjének a levél olvasatához fűzött megjegyzéseit. Francisco de Figueiredo Mazagão kormányzója eredetileg az „adil” – a kormányzó után a legfontosabb (és királyi kinevezéshez kötött) katonai parancsnok tisztét töltötte be 1577. szeptember. 12-ig, amikor is D. Sebastião király a felettesét, Gil Fernandes Carvalhot hazahívja afrikai expedíciós hadtestébe. Vö. *Farinha* 1970. 34. o.

hiszen az inkvizíciós eljárás inkább egy sor panelkérdést feszegetett, és a vizsgálatban egy mechanikus protokoll szerint járt el. Így viszont kiderül, hogy „mintegy tizenöt évvel ezelőtt” – a levelet 1578 májusában írták – „Janit a törökök fogságában egy erődbe vették, aminek Siquetvar volt a neve, s Miksa császár birodalmához tartozott”. A Mazagão-i kapitány és kormányzó felirata, amikor időrendileg igazolja Jani feltételezett születési dátumát, el is bizonytalanít a lehetséges fogságba esés körülményeit illetően, hiszen azt a magyarországi hadjáratok kronológiája nem támasztja alá. Amikor Szigetvárat 1556-ban Ali budai basa ostromolja, a várat nem, csak az óvárost foglalja el, és Jani túl kicsi. Amikor Zrínyi immár felépíti az Újvárost, majd 1566-ban a várat Szulejmán szultánnal szemben védi, Jani túl idős, ha az inkvizíció előtt tett vallomásának „tizenkét vagy tizenhárom éves koromban ejtettek fogságba” kitételét vesszük alapul. Minden esetre – ha a nem a nagy hadjáratok közötti portyák foglyának tekintjük, ami bizony könnyen meglehet –, akkor inkább az utóbbi hadjárat idejére kell tennünk a rabságának kezdetét, aminek apró mozzanatait az inkvizíciós aktából ismerhetjük meg. Első vallomása szerint „akkor lett török, amikor a városát a török ostromolta, és megölték két idősebb testvérét”, majd „megkötözték, és mikor azt kérdezték, akar-e törökké lenni, halálfélelmében mondott igent”. Konstantinápolyba vitték, ahol körül is metélték, és a többiekkel együtt mondta el az iszlámba betérők imáját. Jani, az előbb muszlimmá lett, majd újra visszakeresztelkedett gyanúsított, az eljárás harmadik ülészakán, mindezt azzal toldotta meg, hogy „Konstantinápolyból kétszer kísérelte meg a keresztény földre való szökést, de mindkétszer elfogták és megbüntették. Először megostorozták és a lóistállóba küldték szolgálni, másodszorra meg a gályára.” Észak-Afrikába, ugyancsak az inkvizíciós tanúvallomása szerint, „Muley Maluco seregével érkezett, amikor az segítséget kért a töröktől, és Algirba jött, ahol három évig tartózkodott. Onnan ugyancsak a Malucoval ment Marokkóba tovább.” Történetünknek ezen a pontján érdemes azonban egy kitérőt tenni, és a „nagypolitika” koordinátái közé is elhelyezni a vallomásban elhangzottakat.

Marokkó

Nagyjából Jani születésével egy időben, Észak-Afrikában jelentős átrendeződésnek vagyunk a tanúi. Marokkó újraegyesítése Fez királyságának elfoglalásával (1549. január 29-én kapitulál) lezárul, és egy új dinasztia kezében, mint az lenni szokott, új lendületet kap a hitharc is, az úgynevezett Sádíták idején. A XVI. század portugál forrásai „Xarife” néven említik Marokkó urát, utalva ezzel az új dinasztia legitimitása forrására is. Az arab šarif szó, többes száma ‘ašrāf és šurafā’ – jelentése „nemes, kitűnő” – ugyan tisztséget jelöl, de Mohamed családjának leszármazottjaira volt használatos.⁶ Általánosságban az is elmondható, ha az adott trónutódlás problémás, felbomlik a közrend, vagy katasztrófa helyzet alakul ki, előszeretettel fordulnak a Próféta leszármazottjaihoz. Így volt ez 1465 után, amikor az utolsó merinida uralkodó ‘Abd al-Haqq rituális meggyilkolása után Muhammad ben ‘Imrān „xarife”, az arab örökletes nemességnek ebbe a különleges csoportjába tartozó családjának egy tagja került a trónra. A „marokkói Xarifek” kifejezést leginkább annak az Abū ‘Abd Allāh Muhammad al-Qā’ im bi.amr Allāhnak az ágára értették, akik Suz környékén álltak a portugálok elleni háború élére 1508-ban.

⁶ *Farinha* s. d. 63. o.

Fiai, Ahmad al-A'raj és Muhammad aš –Šajh először még Marrakesh ura ellen viseltek háborút, majd a portugálok ellen voltak győztesek Agadir mellett (1541), de utóbb Fez is az ölükbe hullt. Marokkó de facto egyesítése azonban azért teljes, hogy 1554-ben legyőzi testvérét is, aki vele szemben az utolsó oatácida oldalára áll.⁷ Ekkorra a portugálok, akik a középkori reconquista szellemében 1415-ben Ceuta elfoglalásával Marokkó földközi-tengeri és atlanti partján is kiépítették erődítményeiket a XV. század folyamán, már csak három „foglalásra” – Ceuta, Tanger és Mazagão – voltak kénytelenek korlátozni jelenlétüket.⁸ Mazagão erődjének az 1562. március 4. és május 7. között zajló ostroma ugyan a dzsihád üzenete – amelynek a gyújtópontja a portugál erődötől csak három kilométerre levő Azamor volt –, de Mulej 'Abdalláh al Ghálibnek (1557–1574) a saját hittársai, elsősorban a törökök növekvő befolyásával szemben is sűrűn fel kellett vennie a harcot.⁹ E beavatkozásra Barbáriából, de esetenként akár közvetlenül Konstantinápolyból is sor került, a háborús okot pedig erre a trónutódlás hagyományos rendjétől való eltérés adta meg. Már 1545-ben, Ahmad al-A'raj oldalán is harcoltak Algírból átdobott török csapatok, és 1557-ben újra, hiszen Muhammad aš –Šajh halálakor is megtörik a hagyomány, mi szerint is az elhunyt uralkodó fiverei közül kerül ki az utódja. Mulej' Abdalláh al Ghálib ezzel szemben Muhammad aš –Šajhnak – akit 1557 október 23-án a saját török testőrei gyilkoltak meg – a fia volt, és nem pedig a fivére. Hagyományos módon ő sem vonakodott a saját nagybátyjai életére törni, hogy egyenes ági leszármazottját ültesse maga után a trónra. Egyikük, Mulej 'Abd al-Mâlik– akit a portugál krónikások Mulei Maluco-nak neveznek el¹⁰ – Algírba menekül. Mulej 'Abd al-Mâlik, mivel hosszú ideig állt a törökök szolgálatában, közöttük a „Mamluk” nevet kapta¹¹ – ami egyben nyelvi magyarázatul szolgálhat portugál „csúfnevére” – feltétlen elkötelezettje volt új uralkodójának. 1574 augusztusában és szeptemberében a törökök flottájában részt vesz La Goleta és Tunisz spanyoloktól való visszavívásában,¹² ami garantálja számára az új szultán III. Murád támogatását annak a

⁷ Uo. 64–65. o.

⁸ Ezt formailag ugyan a „Licet Apostolicae sedis” bulla tette lehetővé, de 1541. november 18-ára gyakorlatilag már egy sor portugál „praça”-ból evakuálták a katonaságot, amelyet délen, Mazagão-ba irányítanak át. Lásd *Robert Ricard: L' évacuation des places portugaises du Maroc sous Jean III* című munkáját. In: *Etudes sur l'histoire des portugais au Maroc*. Coimbra, 1955. 357–381. o.

⁹ *Rosenberger* 2008. 136–138. o. 1558-ban az uralkodó legyőzi a „törököket”, és ügyes diplomáciával csökkenti az oszmán befolyást.

¹⁰ Mint azt David Lopes jegyzi meg: „Ő »maluco«-nak [portugálul bolond] egyáltalán nem volt mondható, sőt nagyon is eszes, toleráns és előrelátó uralkodó volt. *Lopes* 1989. 79. o. Ugyanígy véli Rosenberg is, aki még egy latin betűkkel [sic!] aláírt az angol Erzsébet királynőnek küldött levelének másolatát is közli, ami egy valóban különleges figurává emeli a személyét. *Rosenberger* 2008. 145. o.

¹¹ A Dictionnaire historique de l'Islam. *Janine Sourdel et Dominique Sourdel*. (Quadrige/PUF, Paris, 1996.) „Mamluk többes számban māmālik” címszava szerint az arab kifejezés „birtokolt dolog” jelentéssel bír, különösen azokra a (hadifogoly) rabszolgákra vonatkoztatták, akik nem kívántak a felszabadítás jogi eszközével élni. A portugálok „Mulei Maluco”-ja erre utal.

¹² Nem tartozik közvetlenül a dolgozat tárgyához a marokkói spanyol „enklávék” előtörténete. Melilla (1497), Mers-el-Kebir (1505), Peñón de Velez (1508), Oran (1509), Mostaganem, Tlemcen, Tunisz, Bugie és Tripoli (1510), illetve az Algír partrjai előtti Peñón elfoglalása 1511-ben minden esetre hasonló „mozgóhatár” mentén történt, mint a portugáloké. A „reconquista” ideológiájától (is) vezérelt harcok sűrűn vezettek egyes erődök ostromához, ami a Duna menti végvári harcokhoz is hasonlította a szinte állandó küzdelmet, amelynek „keresztes jellege” és „dzsihádista” mozzanata egyaránt beleágyazódott a két nagy mediterrán birodalom globális küzdelmébe. Lásd: *Simon Mercieca: Were frontier lands in Central Mediterranean „isolated worlds? The Island of Malta as a case study”*, 132. o., *Maria Grayai Mele: „Frontiere mediterranee della Corona di Spagna nell'età di Carlo V”*. 92–93. o. In: *Frontiere del Mediterraneo* 2003.

marokkói trónnak a megszerzése érdekében, amiről sohasem mondott le.¹³ Több ezer janicsár és algíri katona támogatásával kezdte meg a trónért folytatott küzdelmet 1575 elején – esetleg csak a végén –, amit alátámasztani látszik az a tény, hogy csak 1576 márciusában kerül sor az első komoly összecsapásra Fez mellett Mulej 'Abd al-Mâlik és unokaöccse között.¹⁴

D. Sebastião, az ifjú és keresztes haditettekről álmodozó portugál király levélben fordul tanácsosaihoz. „Tanger kapitányától kézhez vettem a levelet, amiből megtudtam, hogy Mulei Moluco, a Xarife nagybátyja Fez alá vonult 8 vagy 9000 törökkel, akiket Algírból hozott magával a Török utasítására és parancsára, sok hozzá csatlakozó mór kíséretében és tönkreverte a Xarifet, aki visszavonult Marokkóba, miközben Mulei Moluconak békés fogadtatásban volt része Fez ura és királya részéről. [...] A törökök Fez alá való vonulása nem azért volt csak, hogy a Xarife nagybátyjának kezére juttassa a királyságot, hanem arra szolgált, hogy a hűbéresévé tegye és ura legyen egész Afrikának, amelynek minden tengeri kikötőjéből az egész Spanyolhonra és a kereszténységre nézve végveszélyt hozva támadjon meg minket.”¹⁵

Mivel a trónjától megfosztott Muhhamad al-Mutawakkil előbb II. Fülöp spanyol királyhoz fordul segítségért, majd a portugál Dom Sebastiãohoz (akik 1576-ban Guadelupében találkoznak, és elvi döntést hoznak a marokkói beavatkozás feltételeiről), a tervezett portugál segítségnyújtással párhuzamosan Abd al-Karim bem Tuda, Arzila parancsnoka, aki „Mulei Mohamede” pártjára állt, átengedte ezt a fontos erődítményt a portugálok-nak, amely fontos szerepet kap: a későbbi expedíciós hadtest hídfőállásává válik. Dom Sebastião király partraszállást színelve, egy kisebb flottát Mazagão-ba küldött 1578-ban, és a három királyok csatájában, ez év augusztus 4-én Al-ksar al-Kebir (portugálul Alcácer Qibir) mellett, egyedül a magyar mohácsi csatához hasonlíthatóan katasztrofális és csúfos vereséget szenvedett. Dom Sebastião királyt a csatmezőn érte a halál, Mulei Mohamed-et ellenségei kezéből érte utol a végzete, Mulei Abdelmalaquet (Mulei Maluco) pedig a rögtön csata után a betegség vitte sírba. De lássuk, hogy e forgatagban hol találjuk Janit, a magyar janicsárt!

Jani „fogadtatása”

Jani fogadtatását konkrétan is elősegítette az a levél, amit Mazagão kormányzójától kapott, de elvont szinten az a tény is, hogy a léthelyzet, amibe került, korántsem volt ismeretlen a Hispán-félszigeten. A Malaga városával kapcsolatos, a XVI. század második feléből való dokumentumok például „egyre fokozódó félelemről tanúskodnak, ami az évek multával rettegéssé és pánikká erősödik”.¹⁶ Malaga „határváros”, és egyszerre kellett szembenéznie a török veszéllyel, a kalózkodásával, az idegen flottákkal, miköz-

¹³ Lásd: *Lima Cruz*: 2009. 290. o. A brilliáns történész – akinek e helyütt kivánom megköszönni azt, hogy legutóbbi, 10 hónapos portugál kutatásaimat lehetővé tevő Gulbenkian-ösztöndíjam témavezetője volt – megjegyzi, hogy III. Murád még a II. Szelim alatt kialakított feltételek mellett hajlandó őt támogatni. Jelesül 500 000 font arany ellenében, politikai (szövetségi) függelemben, valamint a törökök marokkói jelenlétének kiterjesztése szempontjából fontos pozíciók átadásáért cserében. Ezek közül Larache átadása volt a döntő követelés, mert azt a törökök atlanti flottabázisául szemelték ki.

¹⁴ Uo. 291. o.

¹⁵ *Lopes* 1989. 78. o.

¹⁶ *Sirio Villas Tinoco*: Malaga cristiana, tierra de frontera. In: *Frontiere del Mediterraneo* 2003. 122. o.

ben direkt módon is hozzájárult az afrikai spanyol erődök védelméhez és ellátásához. A kalózok nemcsak a partszakaszt támadták meg, de gyakran mélyen a belső területekről hajtottak el sok-sokezer foglyot magukkal, ami némileg analóg azzal, ami Janival történt, onnan több ezer kilométerre.¹⁷ Portugália, és különösen déli, Algarve tartománya hasonló veszélyeknek volt kitéve. Talán nem véletlen, hogy a közmondások népi bölcsessége hasonlóan a magyarok török ellenségképéhez, a „mórok járnak a parton” mondásba sűrítik – jogos – félelmeiket. Az érdekesség kedvéért is rögzítsük, hogy például az az „Aliportug pasa”, aki Szigetvár mellett esett el 1566-ban,¹⁸ Janihoz hasonlóan került fogságba. A kiváló műszaki képességgel rendelkező ifjú portugál előbb még fényes katonai karriert futott be a Földközi-tenger keleti medencéjében.¹⁹ Az ilyen karrierokról jól tudunk az ezzel ellentétes földrajzi térből is, elég csak „Tunisz magyar kormányzójára” utalni, akinek személyes történetét L. Nagy László dolgozta fel,²⁰ de akinek egy tágabb kategóriájára, a „szeráji” rabszolga elit azonosságutatóra Fodor Pál is felhívta a figyelmet.²¹ Jani esetében a különös és fontos az, hogy nem ebből a különleges regiszterből való, hanem olyan „rabszolga” „self-made-man”, aki katonai érényei miatt kerül egyfajta középső osztályba a hajdani keresztény gyermek-fogoly sokaságból, akikről már jóval kevesebbet vagy jóformán semmit sem tudunk. Most azonban feltárul egyikük sorsa, amit az is különlegessé tesz, hogy ezt az egykori „ellenség” erőd kapitánya szemszögből láthatjuk.

Jani egy kém fedőtörténete?

A menlevél leginkább figyelemre méltó része az a magyarázó függelék, ami arról szól, hogy miért is állították ki. A portugál eredeti, ha a központosítása egyértelmű volna, arról is árulkodhatna, hogy az úgynevezett „almocadém” kifejezést a megfogalmazója a portugál vagy az arab értelemben használja-e. A felderítő lovas osztag vezetője e szerint állhatott volna a portugálok szolgálatában is – ami jobb magyarázatot adna arra, hogy miért is kellene megbecsülni azt a szpáhít, aki ellenkező esetben csak egy zsoldos az ellenség soraiból, aki Muley Maluco-tól dezertált alig pár héttel azelőtt. Tapasztalt katona voltához azonban nincsen semmiféle kétség: nem véletlen, hogy az inkvizíciós akta szerint ő is gondolt arra, hogy esetleg a portugál korona szolgálatában folytassa „karrier”-jét. Az sem kevésbé kórjelző, hogy Jani végig mint „fogolyról” beszél magáról. Igen ám, de akkor, hogyan értelmezzük a szinte Gárdonyi Géza tollára való mesét a felismert testvéréről, akinek

¹⁷ Uo. 123. o.

¹⁸ Lásd: *Istvánffy Miklós*: Szigetvár ostroma (Tállyai Pál XVII. század eleji fordítása) Pannóniai Istvánffy Miklós magyar dolgozokról való históriáinak huszonharmadik könyve. Közreadja. *Benits Péter*. Szigetvári Füzetek 1. X. Országos Zrínyi konferencia, Különlényomat az *Irodalomismeret*, 1999. évi 1–2. számából, Budapest, 1999. 10. o.

¹⁹ Aliportug bejt gyermekkorában rabolták el tengeri kalózok Portugáliából, hazájából, és Aruds Barbarosszának ajándékoztak: a kalózkirály katonát neveltetett belőle, kiváló bajvívót, hadvezért, ezermestert. A várak ostromában tapasztalt s hadi műszaki ismeretekben járatos. Szigetvár ostromában esett el. Török személynevek szótára. Szerk. *Györkös Attila* <http://gyorkos.uw.hu/szotar/szotar.html>. (A letöltés utolsó időpontja: 2014. február 19.)

²⁰ *J. Nagy László*: Magyar származású kormányzó Algírban 1580–1582. *Világtörténet*, 1998. tavasz–nyár, 45–48. o.

²¹ *Fodor Pál*: Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian frontier in the sixteenth and seventeenth centuries. In: *Ransom Slavery along the Ottoman Borders Early fifteenth–Early Eighteenth Centurie*. Ed. *Géza Dávid – Pál Fodor*. Brill, Leiden, 2007. 35–84. o.

hála, vágy támad szívében viszontlátni még élő szeretteit? A helyzet feloldása nem egyszerű, már csak azért sem, mert lehet, hogy csupán egy fedőtörténettel állunk szemben: hősünk alkalmasint azért került át Lisszabonba, amiről a dokumentum mélyen hallgat, és amit eljárása jellegénél fogva, az inkvizíció sem nagyon feszeget. Erre nézve mi is csupán egy feltárt párhuzamra utalhatunk.

Az inkvizíciós dokumentumok között Janiéhoz leginkább Jerónimo de Villanova életútja és profilja hasonlít. Ezt azért is tűnik célszerűnek felidézni, mert vele több ponton is párhuzamot mutat. Esetére António Baião²² hívta fel a kutatók figyelmét elsőként, amit Robert Ricard²³ az alábbiakban kivonatol: „vele volt [ti. Muley Malucoval], mint zsoldoskatona három évig, amíg csak nem indult el a csatába Király Urunk ellen Alcácer Quibirbe, ahonnan, a vallomása szerint, az egyik éjjel lovon megszökött és beállított Arzilába, mert keresztény földre akart átjutni, hogy még idejében figyelmeztesse a királyt a rá váró nagy veszélyre, ha partra szállva beljebb nyomul. Az emberek felismerték, hogy a Maluco embere, azt gondolták, hogy kém, ami miatt is börtönbe zárták, majd elengedték Tangerben.” Ennek a normandiai franciának az ügye 1578. szeptember 24-én kerül a lisszaboni inkvizíció elé, nagyjából akkor, mint Janié, ami arra figyelmeztet, hogy nemcsak dokumentumunkat kell értelmezni, de valójában a sorok között sem árt olvasnunk szereplőinkről. Alkalmasint a Jani által hozott információ is olyan volt, ami a legkevésbé sem túrte el a papírt...

A csata előestéjén hemzsegték az ügynökök mindkét oldalon, és ez talán mindennél jobban magyarázhatja a menlevél záró bekezdésének valódi értelmét.²⁴

Utóhang

Ha Jani további sorsát nem is, de ítéletét ismerjük: el kellett szakadnia iszlamizáló múltjától, miután bűnként megbánta azt. Az így abjurálók bűnbánati öltözékben vonultak, és ítéletük az életfogytiglani börtönbüntetés volt. Ez azonban inkább egyfajta formula és nem tényleges gyakorlat lehetett. A nyilvános ceremónia után, az esetek többségében büntetésüket házi őrizetre mérsékeltek. Három év elteltével, ha hitbuzgó katolikusoknak bizonyultak, és a hittanbeli ismereteiket a felügyeletükkel megbízott, kapcsolattartó pap bizonyítványa is tanúsította, elhagyhatták az országot, és visszatérhettek hazájukba is.²⁵ Nem tudjuk, hogy Jani (és testvére?) visszatért-e vajon magyar földre, és nem tudjuk, hogy sors- és honfitársa, a „másik” Magyarországi János, vajon mit gondolhatott felőle, vagy mit érzett a másik, a tolmács, António de Veneza, vagy éppen Sousa doktor, az inkvizítor. Jani sorsa újra apró ponttá zsugorodik össze, újra csak egy név zárványa, mielőtt visszatér az archívum digitális porába, amelyből vétetett.

²² „A Inquisição em Portugal e no Brazil”. *Arquivo Histórico Portuguez*, vol. VIII. Lisboa, 1910. 205. o.

²³ *Robert Ricard: Les Sources Inédites de l’Histoire du Maroc*. t. V. Paris, 1953. (Appendice Documents Inquisitoriaux (1537–1586) 121. o.

²⁴ Maga Mazagão is színtere kisebb összecsapásoknak, aminek a célja az volt, hogy “Mulei Abde Alméliqué”-t összezavarják, honnan is indulhat majd D. Sebastião támadása. A szimulált támadásokhoz lásd *Farinha* 1970. 34. o.

²⁵ Lásd: *João José Alves Dias: Para a história da colonia alemã em Portugal no século XVI, Alguns processos na Inquisição de Lisboa*. Universidade dos Açores, Ponta Delgada, 1995.

Melléklet

Mazagão kapitányának menlevele

„Francisco Figueiredo²⁶ mi Urunk a Királynak Mazagão erődváros kapitánya és kormányzója tudatjuk mindazokkal, akiknek e levelet bemutatja, és akikre tartalma tartozik, hogy e városba jött ez az ember, külföldi, Vidébe²⁷ való, akit egy Sequitvar nevű erődben ejtett fogságba a török Miksa császár földjén és uradalmán. Ennek tizenöt esztendeje. Onnan Marokkónak Fez királyságába jutott el Muley Malucoval, de mert hogy kereszténynek született és felismerte az igazságot, és mert erőnek erejével térítették át hitéről, Marokkóból Azamor²⁸ városába jött. Innen saját lován és fegyverzetével jött át városunkba az ezerötyszázhetvennyolc most májusi portyakor²⁹ és kérte a víznek kereszttségét, merthogy keresztény lévén haza akart menni a hazájába, ahol apja, anyja és rokonai élnek. És ez a João nevezetű ember Marokkóban egy másik, fiatalabb testvérét felismerte anyajegyéről, és magával is hozta, és aki a társaságában van. És mert mindezekről a fenti João kérelmezte, hogy e bizonyítvány kiállíttassék, hogy menlevele legyen, ezért aláírásunkkal látjuk el: Miguel Leitão, számvevő írnok és Gaspar Vaz, Mazagão-ban 1578. május 26-án, amikor is innen a Királyságba behajózik.

Én, Miguel Leitão azért állítottam ki ezt a passzust, mert jó, bátor és kiváló lovasról van szó, és mert harmincfős puskás felderítő előőrs kapitánya volt, amit vegyenek figyelembe, és ami miatt személyét igen tisztelni és megbecsülni érdemes.

Francisco Figueiredo és Miguel Leitão”

²⁶ Lásd az 5. jegyzetet és *Farinha* 1970. 34. o.

²⁷ A mai Szombathely közelében fekvő Velem német Sankt Veit helységnév variánsa talán magyarázatot adhat erre a születési hely megjelölésre.

²⁸ Amikor a portugálok dél-marokkói foglalásai Santa Cruz do Cabo de Gué (Agadir) elestével meggyengültek, III. János király elrendelte Azamor és Safim evakuálását. Azt is elhatározta, hogy a portugál erőket Mazagãoba csoportosítja át, még 1541 októberében. Azamorral ettől kezdve szüntelen „végvári” harcban állt. Mazagãot egészen csak 1769-ben ürítik ki, lakosai áttelepülnek (!) és azonos néven új kolóniát alkotnak Brazíliában. (Lásd a *Dicionário de História de Portugal*, szerk. *Joel Serrão* vonatkozó címszavát.) „Marokkó a nemzet rákfenéje volt: túl sok embert és pénzt emésztett fel” – állítja az *Os Portugueses no Marrocos no tempo de D. João III.* 78. o. szerzője, ami annál is inkább igaz, mert Azammur, a „zöldelő olajfa” jelentésű erőd, a *The Encyclopedia of Islam* (Leiden, Brill, 1986.) szerint is a „szent háború” fontos tűzfészke volt.

²⁹ A portugál entrada szót, ami be- vagy kitörést jelent attól függően, hogy az ostromlók vagy éppen az ostromlottak szemszögéből nézzük, fordítottam itt a magyar végvári időkből jobban hangzó „portyára”. Lásd a főbb katonai aspektusokhoz *António Ferreira do Amaral: Mazagão – a epopeia portuguesa em Marrocos*. Lisboa, Tribuna, 2007. 66–90. o.

BIBLIOGRÁFIA

- B. Benassar – L. Benassar* 1989. *Bertolome Benassar – Lucile Benassar: Cristianos de Alá – La fascinante aventura de los renegados.* Madrid, 1989.
- Farinha* s. d. *António Dias Farinha: Os xarifes de Marrocos (notas sobre a expansão portuguesa no Norte de África).* Editorial Estampa, Lisboa, s. d.
- Farinha* 1970. *António Dias Farinha: História de Mazagão no período filipino.* Lisboa, C. E. H. U, 1970.
- Frontiere del Mediterraneo 2003. *Frontiere del Mediterraneo, Seminario Internazionale di Studi (Cagliari, 10–12 ottobre 2002).* A cura di *Maria Eugenia Cadeddu e Maria Grazia Mele.* Edizioni ETS, Pisa, 2003.
- Lima Cruz* 2009. *Maria Augusta Lima Cruz: D. Sebastião, Círculo de Leitores/ CEPCEP, Temas e Debates.* Lisboa, 2009.
- Lopes* 1989. *David Lopes: Expansão em Marrocos Teorema. O Jornal,* Lisboa, 1989.
- Rosenberger* 2008. *Bernard Rosenberger: Le Maroc au XVIe siècle Au seuil de la modernité.* Fondation Trois Cultures, 2008.

